

© 2003 р. В. С. Бігун

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЛЮДИНА В ПРАВІ. ПРАВОВЕ ЛЮДИНОРОЗУМІННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Хоча не кожна людина стикається з правом щодня, право, так чи інакше, впливає на неї постійно, можливо, щомиті. Якщо це твердження правильне, то йдеться вже не тільки про констатацію наявності об'єктивної природи права, а й про необхідність постійного та послідовного наукового дослідження відношення „людина – право”, виведення його на якісно вищі рівні абстрагування та конкретизації. Втім, відкритим видається питання про те, в яких наукових формах має здійснюватися таке дослідження. Особливо актуальним воно стає нині, коли відбувається становлення української науки та водночас трансформація її методологічних засад.

1. *Людина традиційно не вважалася одним із об'єктів дослідження праводержавно-знавства, як це було та є у випадку філософії.* Це яскраво демонструє поширена нині система галузей та інститутів позитивного („юридичного”) права – елементів правової системи та системи права зокрема. Внутрішня форма (структура) системи галузей та інститутів формувалася історично. Загальновідомо, що передумовою виникнення „галузей права” та визначення їхніх меж у період розвою римського права стала потреба в організації систематичного викладу правових знань. Початково виступаючи „методичними інструментами”, вони поставали як певна сукупність знань (радіше ніж система юридичних норм, як це уявляється нині) про певну сферу суспільних відносин (говорячи сучасною мовою). Цим, набуваючи системності, викладання права полегшувалося, полегшувалося й сприйняття інформації. Галузі та інститути з часом закріпилися внаслідок систематизації римського права, навіть стали джерельною базою *Corpus Civilis*. У такий спосіб галузі права трансформувалися із педагогічних інструментів у елементи правової системи.

Закріпилася і зросла і педагогічна роль галузей та інститутів права. Це яскраво демонструє змістовна частина юридичної освіти та науки. Студенти-правники вивчають право за галузями, за галузями вчені-правники проводять свої дослідження. Відтак у дійсності (в уяві багатьох) галузі

права – це дещо більше, ніж система юридичних норм, які регулюють певну сферу юридичних відносин специфічним методом правового регулювання. Це ще й сфера правових знань. Водночас процес вивчення та викладання права зазвичай не є (і не повинен бути) відірваним від конкретно-історичних умов та ідеалів своєї епохи. Звідси й зумовленість структури правового знання, змінними наголосами позитивного права, правозастосування та практикуючих правників. А ця структура, також формує ідеї та погляди, які впливають на здатність самого права бути інструментом соціальних змін. Відтак, система галузей та інститутів права несе ще й ідеологічне навантаження, відіграє політико-правову роль.

Нинішня структура галузей та інститутів права може правити за приклад відображення інтересу правників до людини. Зникнення „права особистого статусу” як окремої колись існуючої галузі правознавства применшує роль ролі людини в праві загалом. Це також може призвести та призводить до нівелювання ролі та потенціалу права як явища у широкому та вузькому розуміннях, як щодо визнання нових форм правового статусу людини, так і значення людини в праві загалом. Применшенню значення людини в праві можуть сприяти і ряд індивідуальних теоретичних і практичних чинників. Це, серед іншого, і надмірне захоплення теоретизацією, абстрагуванням права, інституційні трансформації у напрямках вузько-спеціалізованості, прагматизації, політичної ідеологізації та упередженого заангажування праводержавознавства політичними інтересами тощо. Внаслідок цього людина в праві поступово має усі шанси перетворитися із предмета загального інституційного в предмет індивідуального (тобто окремих науковців) інтересу. Успадковані сучасною українською юриспруденцією „людський вимір права”, „людський фактор” фразеологічно та змістовно демонструють цей аргумент. На перший погляд, вони нейтральні, однак насправді показують другорядність місця людини в царині теорії та практики права, її інструментальне, а не фундаментальне значення. Натомість заперечення чи зніве-

лювання значення взаємозв'язку людини та права – значить заперечення всієї людської природи права як явища та об'єкта наукового інтересу.

Це яскраво продемонструвала філософія, з людиною – її традиційним об'єктом філософствування. Людина – вважалася і вважається якщо не головним, то, щонайменше, одним із ключових інтересів філософії. Розроблено чимало філософських концепцій щодо людини, які, з одного боку, відображають багатоманітність самої людини, а з іншого – способів її інтерпретації. Різні способи представлення людини філософією, як-от: дескриптивний (через описання усіх ознак), атрибутивний (через якусь одну постійну, обов'язкову чи вибрану ознаку) чи сутнісний (через визначення її сутності, природи) у сукупності прагнуть сформулювати якомога цілісніше відображення та уявлення про людину.

Нині в Україні відроджується „філософія права” як особлива сфера міждисциплінарного наукового знання філософських та юридичних наук, їхня „спільна територія”. Формально стає можливим надати людині статус об'єкта, а різноманітним аспектам відношення права та людини – статус предмета філософсько-правового дослідження. Відтак поєднання відповідних здобутків філософії та праводержавознавства може слугувати евристичному просуванню дослідженості теми людини в праві. Тут також не слід забувати і про чинник всесторонньо розвинутого „науковця”, як наприклад, у випадку з правником, що втілює та розвиває в собі як інтерес до права, так і до філософії. Проявами зрушень на цьому шляху є такі сучасні тенденції в українській та світовій правовій думці, як „олонднення права”, „антропологізація” філософії права, розвиток правової антропології (антропології права), тривалий інтерес до прав людини.

Загалом вивчення філософією права „людина – право взаємовідношення” створює передумови для вивчення права як людського феномена, тобто як права людини. Підкреслимо: йдеться не про права людини, а про право людини, тобто не лише про людський вимір права, а про право як загальнолюдський феномен з людиною в її проявах як його філософського осердя, основи та орієнтиру.

2. „Людина – право” – це складне, поліпроблемне відношення. Воно є потенційно еластичним і може охоплювати та породжувати чимало питань та проблем фундаментального значення. Одне із них – це питання про відображення людини в праві, її уявлення, „образ”, яке можна визначити як питання правового людинорозуміння. Питання правового людинорозуміння покликане відповісти

на запитання: „що таке людина в праві, і як вона ним розуміється?”. При цьому під „правом” мається на увазі не лише „юридичне” право чи його логічна конструкція, форма (адже сприйняття права виключно як логічної конструкції, спричиняє сприйняття людини як фікції, відтак її значення нівелюється; натомість правова реальність корегує місце і значення людини як фактично, так і потенційно). Також мається на увазі й право як загальносоціальне явище, право в його здійсненні.

У цьому зв'язку визначальною, видається, потреба визначитися з формами правового людинорозуміння. Адже за кожним терміном стосовно людини стоїть певна мисленна форма – поняття, уявлення, котре має як теоретичне, так і практичне значення. Характерним для сучасної правової літератури є спорадичне використання термінології людинорозуміння без визначення змісту конкретних термінів. Ідеться про використання, значення та розрізнення уживаної як в науковій літературі, так і в нормативно-правових документах такої термінології людинорозуміння загалом та в юриспруденції загалом, як: (1) людина, (2) чоловік, (3) індивід (індивідуум), (4) індивідуальність, (5) особа, (6) суб'єкт права, (7) особистість, (8) громадянин, (9) персона, (10) ніхто, (11) кожен тощо.

Постає питання, якою уявляється людина у кожному з цих теоретичних та практичних вимірів права. Іншими словами. По-перше, що є людина у філософських і теоретичних конструкціях, що лежать в основі теорії права. По-друге, що є людина у правореалізації (у найширшому розумінні цього слова як здійсненні права, „права в дії”), коли це здійснення відбувається за участю різноманітних суб'єктів, уособлених окремими людьми. Для вирішення цього питання необхідно дослідити процес відображення людини, яке відбувається через усвідомлення та втілюється в ідеї та інші теоретичні форми й кульмінує в одиночних поглядах, їх сукупності чи системі.

Правовою думкою вироблено кілька концепцій відображення людини. Наприклад, стосовно уявлення про людину в концепції прав людини, звертає на себе увагу формула В. Брюгера, за якою права людини мають на меті забезпечити „самовизначальний, значущий, відповідальний спосіб ведення життя” кожній людині. Таке уявлення про людину сформована на основі п'яти рівнозначних елементів: автономність, значущість, відповідальність, повага до життя, спосіб (стиль) життя.

Таким чином, людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософських концепцій, поглядів, уявлень. Правове людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософсь-

ких та правових, філософсько-правових концепцій, доктрин, поглядів, уявлень. Індивідуально (для будь-якої людини, вченого тощо) правове людинорозуміння – процес усвідомлення сутності, сенсу та значення людини в праві. Структурно правове людинорозуміння – це система понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей щодо людини в праві, які формують і відображають зміст і форму розуміння людини в праві. Інструментально (методологічно) правове людинорозуміння – це один з елементів антропологічного підходу до права, з допомогою якого розкривається зміст людської природи права як її засади.

3. Наукове дослідження відношення „людина – право” та, зокрема, правового людинорозуміння, на нашу думку, має здійснюватися на суворих методологічних засадах. Це дасть можливість максимально результативно, „прозоро” та доцільно наповнити теоретичну та практичну частини цієї сфери наукового дослідження. Це, відповідно, також применшить рівень її еkleктичності та водночас не позбавить синтетичності та інтегралізму. Далі доречно викласти деякі методологічні засади (принципи) наукового дослідження правового людинорозуміння, а саме:

Дослідження від загального до елементного людинорозуміння. Дослідження правового людинорозуміння має відбуватися за схемою: від загального людинорозуміння до правового людинорозуміння, далі – від правового людинорозуміння до „системно-галузево-правового” людинорозуміння (а не навпаки). Відтак, через фундаментальність, радше ніж елементність характеру такого дослідження на нього може претендувати філософія права як найбільш абстрактний та фундаментальний спосіб дослідження права. Підкреслимо: йдеться насамперед про дослідження „образу” не індивідуальної, кожної конкретної людини, а „образу” людини загалом. Утім не заперечується і практичний вимір такого дослідження

Визнання плюралістичності підходів, вихідної складності та суперечливості джерел. На основі яких фундаментальних уявлень, ідей тощо, про людину має ґрунтуватися дослідження та конструювання людинорозуміння? Адже, уможлядні, радше ніж реальні, дійсно існуючі характеристики чи окремі переваги таких характеристик, як основи концепції людини, що лежить в основі права (якщо вони не дійсні), наперед можуть заперечувати чи применшувати значення такої концепції. Тут слід звернути увагу на історичний досвід та тенденції щодо людини в праві, яка розвивалася за принципом „від людини поза правом, до права людини”.

Визнання плюралістичності підходів, вихідної складності та суперечливості джерел. На основі яких фундаментальних уявлень, ідей тощо, про людину має ґрунтуватися дослідження та конструювання людинорозуміння? Адже, уможлядні, радше ніж реальні, дійсно існуючі характеристики чи окремі переваги таких характеристик, як основи концепції людини, що лежить в основі права (якщо вони не дійсні), наперед можуть заперечувати чи применшувати значення такої концепції. Тут слід звернути увагу на історичний досвід та тенденції щодо людини в праві, яка розвивалася за принципом „від людини поза правом, до права людини”.

В. С. Бигун

ЧЕЛОВЕК В ПРАВЕ. ПРАВОВОЕ ЧЕЛОВЕКОПОНИМАНИЕ КАК ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА

Человек традиционно не воспринимался одним из объектов исследования государства и правоведения, как это присуще философии. В то же время утверждение человека как высшей социальной ценности как в теории и философии права, так и в «действительности» права выступает определяющей целью исследований человека в праве. Вводимые понятия общего человекопонимание и специфического правового человекопонимания призвано содействовать теоретическому и практическому осуществлению этих задач, в особенности на современном этапе.

V. S. Bihun

HUMAN BEING IN LAW. THE LEGAL UNDERSTANDING OF MAN AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL ISSUE

Traditionally, man has not been considered one of the objects of state and law studies, this being to the opposite with philosophy. Still, the affirmation of man as the highest social value both in theory and philosophy of law, and in “reality” of law determines the objective of studies of man in law. The introduced notions of “man-understanding” (understanding of man) and specific legal understanding of man are expected to facilitate the theoretical and practical realisation of the set goals, especially in the present time.